

Aija Viita, kuvataideopettaja, Kallion lukio, Helsinki

Verkkokurssi: Taiteen kuvista omiin kuviin

Tiivistelmä

Lukion syventävä kuvataiteen Taiteen kuvista omiin kuviin -verkkokurssi soveltuu niin itsenäiseen ja ryhmässä tapahtuvaan opiskeluun kuin lähiopiskelun tueksi. Kurssi on valtakunnallisen opetussuunnitelman mukainen 4. syventävä kurssi. Kurssin sisältö:

- Kurssilla tutustutaan kuvan tarkastelun eri menetelmiin sekä länsimaisen taidehistorian pääpiirteisiin.
- Taiteen tuntemusta syvennetään itse valitun taidekuvan avulla, jota tutkitaan kuvallisesti ja sanallisesti omaan oppimiskansioon.
- Taidekuvasta valmistetaan lopuksi kuvallinen ”kommentti”, vapaamuotoinen teos, joka sisällöllisesti ja/tai visuaalisesti pohjautuu tutkittuun teokseen.

Verkkopedagogisena ratkaisuna kurssia voi tarjota vapaamin irti lukion tuntikiertokaaviosta ja lukujärjestyksestä.

Oppiaineet	Lukion syventävä kuvataiteen kurssi, aihepiirinä taiteen tuntemus, kuva-analyysi ja kuvailmaisuus
Kouluaste	Lukio
Kesto	Verkkokurssi vastaa työmäärältään yhtä lukion kurssia. Kurssin voi suorittaa joko yhden jakson aikana tai hajauttaa usealle jaksolle.
Välineet	Jokaisella opiskelijalla tulisi olla tietokone ja siinä jokin kuvankäsittelyohjelma.

Tausta

Lukion kuvataiteen pakollisia kursseja tulee opiskelijan valtakunnallisen tuntijaon mukaan valita yksi tai kaksi. Osassa lukiosta ei voida tarjota ollenkaan kuvataiteen syventävää 4. kurssia valintojen vähyyden vuoksi, ja osassa lukioista, joissa kurssi pystytään tarjoamaan, se on ohjelmassa vain kerran lukuvuodessa. Kurssitarjonnan vähyyden ongelma kuvataiteesta kiinnostuneille opiskelijoille, sillä lukiodiplomi edellyttää neljän kuvataiteen pohjakurssin suorittamista. Osa lukiolaisista ei ehdi tai pysty suorittamaan vaadittavia kursseja, vaan joutuu luopumaan kokonaan diplomin hankkimisesta.

Kuvataiteen 4. kurssin järjestäminen verkkokurssina olisi ratkaisu opiskelijan ongelmaan. Näin hän kykenisi suorittamaan itseään kiinnostavan kurssin ja samalla saamaan tarvitsemansa pohjakurssin diplomian varten. Verkkokurssin suunnittelemisen yhteisölliseksi opiskelu-ympäristöksi edesauttaa kurssin syvimpien, prosessiin liittyvien tavoitteiden toteutumista. Verkkokurssi voi hyvin palvella myös lähiopetuksen tukena.

Tavoitteet

Opetushallituksen sivuilta löytyy kuvaus Ku 4 -kurssin tavoitteista, pedagogisesta pohjasta ja sen rakenteesta erilaisin kuvallisin esimerkein:

”Opiskelijan omakohtainen taiteellinen työskentely ja taiteen tuntemus kohtaavat kuvataiteen neljännellä kurssilla. Oppisisällöt ruokkivat toisiaan. Oma taiteellinen tekeminen lisää opiskelijan kiinnostusta kuvataiteen ilmiöihin. Vastaavasti syvenee hänen kuvallinen ajattelunsa ja ilmaisunsa, kun taiteen käsitteet, historia ja tulkintamenetelmät tulevat tutuiksi. Taiteellisen prosessin ymmärtämistä lähestytään kahta tietä: kuvataiteen tuntemus ja oma kuvallinen ilmaisu limittyvät kurssilla yhteen. Taiteellinen työskentelyprosessi on kurssilla sekä tavoite että menetelmä.”

Ennakovalmistelut

Kurssilaisilla pitää olla pääsy oppimisalustaan, esimerkiksi Fronteriin, ja kyseisen kurssin omaan huoneeseen. Kurssin huoneeseen.

neesta tulisi löytyä yhteinen keskustelufoorumi sekä jokaiselle opiskelijalle mahdollisuus luoda oma oppimiskansio.

Tietoteknisiä työkaluja, kuten digitaalinen kamera, skanneri ja tulostin, on hyvä olla, mutta kurssin tehtävät voi suorittaa myös ihan perinteisin materiaalein ja välinein. Kurssin tehtäviä voi edelleen toteuttaa myös muilla, perinteisillä kuvan tekemisen välineillä ja materiaaleilla, joten näitäkin tulisi löytyä oppimisympäristöstä.

Mikäli tarkoitus on perustaa kurssia varten kiinteä opiskelijaryhmä, tulisi kurssi mielellään tapahtua yhden tai hajautetusti esimerkiksi kahden jakson aikana riippuen koulun omista opetusjärjestelyistä. Itsenäisenä suorituksena kurssia voi tarjota vaapammin pitkin lukuvuotta.

Toteutus

Teemojen kuvaus

Taiteen tuntemus, kuvan tarkastelu sekä kuvien ja oppimiskansioiden tekeminen limittyvät kursseilla toisiinsa. Kullakin taidehistorian vaiheella on erityispiirteitä, jotka määräävät, millaisia asioita milloinkin nostetaan esiin oman valitun kuvan tarkastelussa ja omassa konkreettisesti tekemisessä.

Teema 1. Taiteen tuntemus

- 1) Esihistoriallisesta taiteesta keskiaikaan
- 2) Renessanssi ja barokki
- 3) Uusklassismista impressionismiin
- 4) Modernismin edeltäjiä
- 5) Kubismi, futurismi, abstraktismi ja minimalismi
- 6) Ekspressionismi, dadaismi ja surrealismin
- 7) Modernismi muuttuu – nykyaikainen taide
- 8) Taidenäyttelyyn!

Teema 2. Kuvan tarkastelu

- Miksi valitsit taidekuvan? Mitkä olivat ensivaikutelmasi?
- Aistimatka kuvaan
- Mitä tunteita kuva herättää sinussa?
- Mitä näet kuvan ulkopuolella? Mitä tapahtui ennen kuvan hetkeä ja mitä sen jälkeen? Miten kuva tai tarina voisi jatkua?
- Sisällön tarkastelu
- Värianalyysi
- Sommitteluanalyysi: viivat, massat, sijoittelu, kultainen leikkaus, peilikuva yms.
- Miten faktatiedot kuvasta, taiteilijasta ja taidetyylistä vaikuttavat kuvan tulkintaan?
- Omakohtainen näkemys taidekuvasta tarkasteluprosessin jälkeen

Teema 3. Kuvien, omien huomioiden ja oppimiskansion tekeminen

- konkreettisen oppimiskansion tekeminen
- taidekuvan ”jäljentämisen” ja muokkaamisen tapoja akva-

rellipaperille, digitaalisesti kuvanmuokkausohjelmalla ja esimerkiksi kollaasina

- kirjallisten huomioiden kirjaaminen
- verkkokeskustelu muiden kurssilaisten kanssa taidehistorian kysymyksistä

Vaiheet

Koko opiskeltava kokonaisuus on tässä esimerkissä jaoteltu kahdeksatoista osaan. Oppituntien jako perustuu aihekokonaisuuksiin eikä faktiseen aikaan tunteina ja minuutteina. Jotkut ”oppitunnit” ovat kepeitä ja nopeita suorittaa, kun taas toiset vaativat usean tunnin työskentelyä.

Oppitunti 1. Kurssin aloitus

Yhteinen kartoituskeskustelu kuvan tarkasteluun ja taidehistoriaan liittyvistä avainkysymyksistä, joihin kurssin aikana haetaan vastauksia:

- *Konkreettiset ohjeet verkkotyöskentelystä kurssin aikana:* oppimiskansioiden tekeminen oppimisalustaan, verkkokeskustelu taidehistoriasta, näyttelyn rakentaminen ja palautteen antaminen
- *Tehtävä:* opiskelija etsii itseään kiinnostavan taidekuvan kurssia varten

Tekijänoikeudet on hyvä käydä huolella läpi kurssin alussa. Kuvallisten kommenttien tekemisessä ja varsinkin niiden julkaisemisessa on tiettyjä reunaehdoja.

Oppitunti 2. Taidehistoria: Esihistoriallisesta taiteesta keskiaikaan

Kurssikirjaksi soveltuu esimerkiksi *Kuvataide – visuaalisen kulttuurin käsikirja* (Töyssy ym., WSOY).

Keskusteluaiheet verkossa muiden kurssilaisten kanssa:

- Miksi ihminen ylipäänsä tekee taidetta?
- Mikä oli uskonnon ja kuvataiteen välinen suhde esihistorialliseen aikaan ja keskiajalla?
- Mikä oli ihmisen suhde kuolemaan muinaisessa Egyptin taiteessa?
- Vertaile Kreikan antiikin ja keskiajan ihmiskuvauksen realistisuutta. Mistä erot voisivat johtua?
- Liittykö jokin näistä aikakausista tai niiden sisällölliset tai muotoon liittyvät seikat valitsemaasi taidekuvaan?

Oppitunti 3. Kuvan tarkastelu ja sisällön muutos

Opettajan valitseman taidekuvan pohjalta harjoitellaan kuvan ensivaikutelmiin ja aistimukseen liittyvää sanallistamista (ks. Teemojen kuvaus > kuvan tarkastelu).

Kirjataan ylös vastaavia huomioita itse valitusta kuvasta ja tehdään sanallinen tulkinta oman kuvan sisällöstä. Kirjalliset tuotokset viedään oppimiskansioihin. Henkilökohtaiset kansiot voivat olla avoimia myös muille kurssilaisille kommentointia varten koko kurssin ajan tai avautua vasta loppuvaiheessa.

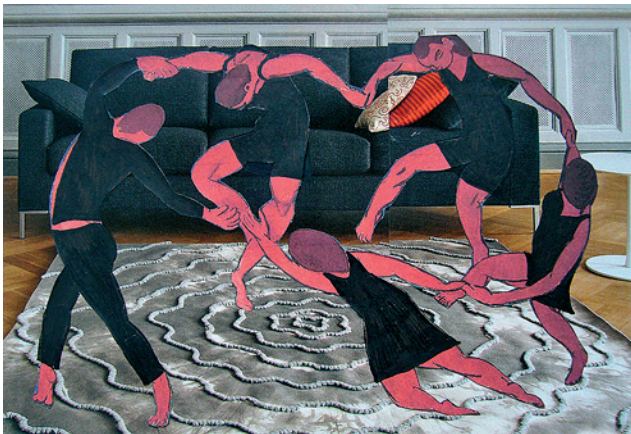
Sisällön muutos: Oppilaiden tehtävänä on kokeilla, miten ku-

MIKSI VALITSIN TÄMÄN KUVAN ?

Kun aloin miettimään minkä kuvan valitsisin, minuun iski pieni valinnanvaikeus. Kun valittavana oli lähes kaikki maailman taidekuvat, en oikein osannut päättää minkä valitsisin. Niinpä päätin selaila taidekirjaa ja valita kuvan, joka sillä hetkellä tuntui hyvältä.

Näin päädyin Matissen La Danse -työhön. Pidän kuvan jotenkin salaperäisestä tunnelmasta, väreistä, yksinkertaisuudesta ja sisällön merkällisyydestä.

Kallion lukiolaisten kuvavalintoja kurssilla. Emma Lilja valitsi Henri Matissen La Dansen ja Heta Huttunen Edouard Manet'n Olympian.

Emman kollaasitekniikalla toteutettu muunnos La Danse -teoksesta.

van sisältö muuttuisi mahdollisimman radikaalisti toisenlaiseksi. Lisäämällä tai poistamalla kuvasta kohteita dramaattisesta taulusta voi tehdä huumorikuvan, kantaottavasta kuvasta mainoksen tai rauhallisesta tyyssijasta vaarallisen ja yllättävän. Kuvalliset harjoitustyöt viedään digitaalisina oppimisalustan kansioihin ja kurssilaisten keskinäinen palautteenanto voi alkaa.

Samankaltaisuus: Kurssilaisilla on koko kurssi aikaa etsiä kuvaa, joka muistuttaa sitä itse valittua. Kuva voi olla jonkun toisen taiteilijan teos, mainoskuva, kuva omasta albumista tms.

Oppitunti 4. Taidehistoria: renessanssi ja barokki

Keskusteluaiheet verkossa muiden kurssilaisten kanssa:

- Miten yhteiskunnalliset muutokset renessanssin Italiassa heijastuivat taiteeseen?
- Mikä oli renessanssin suhde antiikkiin ja keskiaikaan?
- Miten järki ja tunne ilmenivät renessanssin ja barokin taiteessa?
- Miten tuon ajan katolilaisen ja protestanttisen Euroopan erot näkyivät taide-elämässä?

SISÄLLÖN TULKINTA

Kuvassa on viisi hahmoa, jotka muodostavat pöyrin ja työn nimen mukaan olettaen (La Danse) -tanssivat. Hahmot ovat alasti ja heidän kasvoista on kääntyneinä pois päin. Yhden hahmon kasvoista näkyy puolet, hänen silmänsä ovat kiinni ja ilme jotenkin salaperäinen, mutta kuitenkin rauhallinen.

Hahmot pittelevät toisiaan käsistä kiinni, mutta yksi ote on irronnut. Kädet näyttävät siltä kuin yrittäisivät saada uudestaan toisistaan kiinni. Tämä yksi irronnut ote jotenkin katkaisee pöyrin ja tekee siihen pienen särön, vaikka se onkin hyvin piehi yksittäiskohta.

Hahmot tanssivat vihreällä nurmella ja taivas on syvän sininen. On luultavasti ilta tai yö. Tanssi voisi olla jokin rituaali, jota hahmot suorittavat.

Emman pohdintoja valitsemastaan kuvasta.

Hetan muokkaama muunnos Olympiasta.

- Liittykö jokin näistä aikakausista tai niiden sisällölliset tai muotoon liittyvät seikat valitsemaasi taidekuvaan?

Oppitunti 5. Taidehistoria: Uusklassismista impressionismiin & Taidekuvan tarkastelu: Värianalyysi ja värimuunnos

Keskusteluaiheet verkossa muiden kurssilaisten kanssa:

- Vertaile romantiikan ja realismin kuva-aiheita. Miten ne eroavat? Mikä niitä yhdistää?
- Mitkä yhteiskunnalliset myllerrykset vaikuttivat uusklassismin ja realismin aikaan?
- Miten arvelet uuden kuvaustekniikan valokuvauksen vaikuttaneen impressionismiin?
- Liittykö jokin näistä aikakausista tai niiden sisällölliset tai muotoon liittyvät seikat valitsemaasi taidekuvaan?

Värianalyysi ja värimuunnos: Yritetään jäljentää mahdollisimman tarkkaan kuvassa olevia värisävyjä. Kuvan ääri viivat voi kopioida karkeasti ja värittää alueet. Tehtävä soveltuu niin tietokoneen kuvankäsittelyohjelmalla kuin akvarellinakin toteutettavaksi.

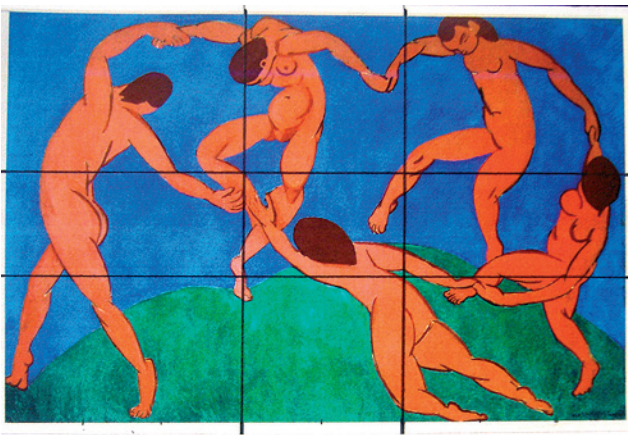

Emma jäljensi Matissen työn vesivärein.

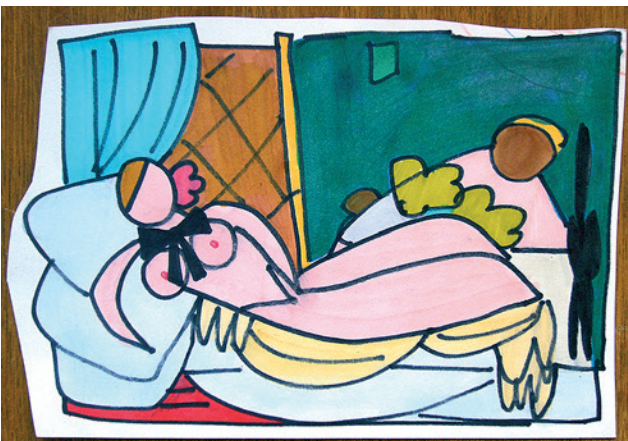
Matissen La Danse sai uudet värit Emman väritutkielmas-
sa.

KULTAINEN LEIKKAUS

Kultaisen leikkauksen viivatutkimus toi uutta tietoa La Danse -teoksesta.

Hetan abstrahointeja Manet'n Olympiasta.

Oppilaat tekevät mieleisensä väriverion teoksesta. Sen voi vaikka nimetä, jos haluaa.

Oppitunti 6. Taidehistoria: Modernismin edeltäjät

Keskusteluaiheet verkossa muiden kurssilaisten kanssa:

- Miten Cézanne vaikutti modernin taiteen kehitykseen?
- Mitä uutta van Gogh toi?
- Mille tulevalle taidesuunnalle Gauguin oli innostaja?
- Liittykö jokin näistä taiteilijoista tai heidän sisällölliset tai muotoon liittyvät pyrkimyksensä valitsemaasi taidekuvaan?

Oppitunti 7. Taidekuvan tarkastelu: Sommitteluanalyysi

Oppilaat tutkivat kuvallisesti viivastoa ja sen suuntia sekä masojen sijoittelua. Perustuuko kuva symmetriseen sommitteluun vai kultaiseen leikkaukseen? Miten kultainen leikkaus toteutuu? Kaikki kuvalliset ja kirjalliset huomiot liitetään omaan oppimiskansioon.

Abstrahointi: Oppilaat tekevät kuvasta ei-esittävän version, jossa viivat, massat, sommittelu ja värit säilyvät ennallaan.

Oppitunti 8. Taidehistoria: Kubismi, futurismi, abstraktismi ja minimalismi

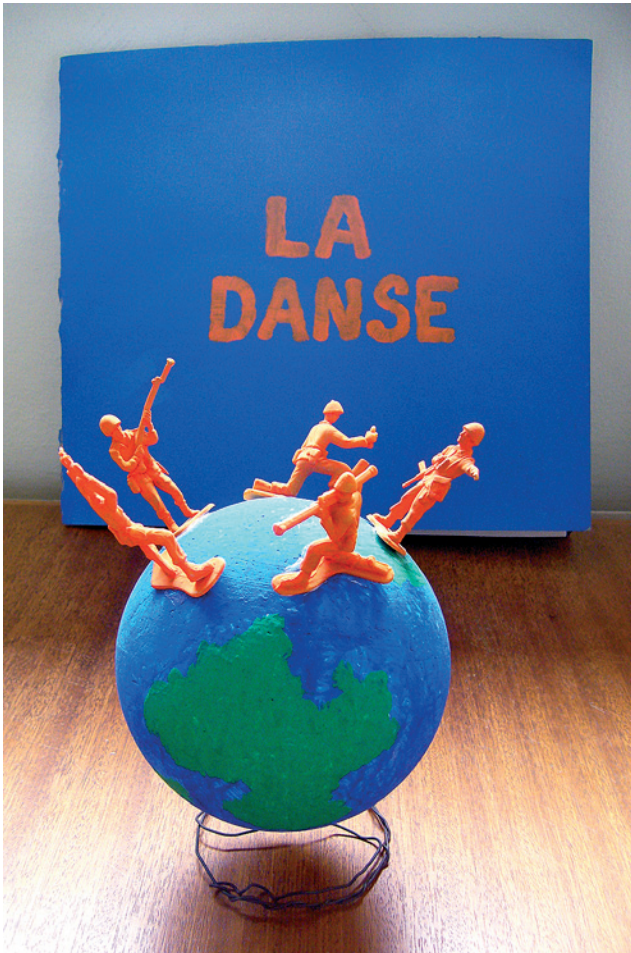
Keskusteluaiheet verkossa muiden kurssilaisten kanssa:

- Ei-esittävä taide ei ole uutta taiteessa. Sitä on esiintynyt kautta aikojen. Mieti esimerkkejä.
- Miten konkretismi määritteli konkreettisen ja abstraktin kuvassa?
- Etsi esimerkkejä abstraktista taiteesta, jossa kuvan rakenne, sommitelma tai muoto pitää mielestäsi sisällään viestin.
- Äärimmäisen pelkistetty kuva oli minimalistien tavoite. Mikä ajatus on teosten niukkuuden takana?
- Liittyvätkö näiden ismien sisällölliset tai muotoon liittyvät seikat jollakin tavalla valitsemaasi taidekuvaan?

Oppitunti 9. Taidehistoria: Ekspressionismi, dadaismi ja surrealisismi & Taidekuvan tarkastelu: Faktatiedon hankintaa

Keskusteluaiheet verkossa muiden kurssilaisten kanssa:

- Vuosisadan alun saksalainen ekspressionismi oli hyvin tunnevoimaista ja rankkaakin. Löytyykö vastaavaa emotionaalista ilmaisua menneiden aikakausien taiteilijoiden teoksista?
- Mikä on Marcel Duchampin perintö nykytaiteelle?
- Kenen renessanssitaiteilijan teoksista surrealistit innostuivat?
- Liittyvätkö näiden ismien sisällölliset tai muotoon liittyvät seikat jollakin tavalla valitsemaasi taidekuvaan?

Taidekuvan tarkastelua: Oppilaat etsivät faktatietoa valitsemastaan taidekuvasta ja taiteilijasta. Heillä on tehtävänä kirjata ylös merkittävimmät tiedot ja luetteloida ne lyhyesti. Huomiot liitetään omaan oppimiskansioon.

Oppitunti 10. Taidehistoria: Modernismi muuttuu – nykytaide ravistelee (taidenäyttelykäynti)

Keskusteluaiheet verkossa muiden kurssilaisten kanssa:

- Mitä modernismi väitti, ja mitä postmodernismi väitti vastaan?
- Nykytaiteessa käytetään monia uusia ilmaisumuotoja, tekniikoita ja taidelajien yhdistelmiä. Ovatko myös aiheet muuttuneet, vai toistaako taide sisällöllisesti ikaikaisia teemoja?
- Löytyykö nykytaiteen parista se tekniikka ja ilmaisumuoto, jolla haluat tehdä kommenttityösi, vai käyttäisitkö mieluummin perinteisiä taiteenlajeja?
- Liittyvätkö nykytaiteen sisällölliset tai muotoon liittyvät seikat jollakin tavalla valitsemaasi taidekuvaan?

Taidenäyttelyyn: Oppilaat käyvät jossakin itseä kiinnostavassa taidenäyttelyssä ja pohtivat, liittykö näyttelykäynti sisällöllisten tai muotoon liittyvien seikkojen vuoksi jollakin tavalla heidän valitsemaansa taidekuvaan. Kaikki kuvalliset ja kirjalliset huomiot liitetään omaan oppimiskansioon.

Oppitunti 11. Kommenttityön tekeminen ja oppimiskansion kokoaminen

Tässä vaiheessa alkaa kommenttityön suunnittelu ja tekeminen. Taidekuvaa on tarkasteltu monesta näkökulmasta: sen sisällön, muodon, värien ja sommittelun osalta. Taustoja ja taidehistoriallisia yhteyksiä on selvitetty ja taiteilijaan ja hänen pyrkimyksiinsä tutustuttu. Mikä tässä kaikessa on ollut koskettavinta? Alkuvaihtelmat: onko suhde kuvaan muuttunut tarkastelutyön aikana?

Emma Liljan kuvallinen kommentti Matisen *La Danse* -teokseen sekä kirjallista pohdintaa omasta työstä.

Heta Huttusen kuvallinen kommentti Manet'n Olympia-teokseen.

KU4 Itsearviointi

Mielestäni onnistuin kommenttityössä sekä muissa kurssitehtävissä hyvin. Olen pääsääntöisesti tyytyväinen kaikkiin töihin, mitkä tein, vaikka tietenkin harmittaa, että jokaisen tehtävän tekemiseen oli varattu kurssin hektisyyden takia melko vähän aikaa. Lisäksi ylioppilaskirjoitukset painostivat, joten en esimerkiksi viimeistellyt kansion ulkomuotoa tai sen sisältöä niin perusteellisesti, kuin olisin ehkä halunnut. Luonnoksia olisin voinut tehdä enemmän ja kuvata kommenttityön syntymisen vaiheita perusteellisemmin. Aikarajoitukset ja muut koulujutut huomioon ottaen selviydyin kurssista hyvin ja olen tyytyväinen kokonaisuuteen.

Heta

Hetan itsearviointi kurssista.

Kommenttiteoksesta suunnitellaan ja toteutetaan kuvallinen teos, joka ”keskustelee” alkukuvan kanssa. Tekotapa on vapaa. Teos voi olla kaksi-, kolmi- tai vaikka neliulotteinen, klassisen perinteinen tai taiteen rajoja rikkovaa nykytaidetta.

Oppitunti 12. Näyttelyn rakentaminen, oppimiskansioiden esittely, itsearviointi ja palautekeskustelu

Kommenttityöstä järjestetään verkkonäyttely. Kurssilaiset esittelevät toisilleen taiteelliset kommenttityönsä ja oppimiskansionsa. Tähän liittyy keskustelua, kysymyksiä ja kommentointia.

Itsearviointiin annetaan seuraavat ohjeet:

- Oletko tutkinut taidekuvaa riittävän monipuolisesti? Oletko löytänyt ja tuonut esiin olennaisia asioita kuvasta ja sen taidehistoriallisista yhteyksistä? Entä epäolennaisia? Kuinka syvällistä pohdiskelusi on ollut? Löytyykö oppimiskansiosiasi selkeästi oma henkilökohtainen kannanottosi, eli näkykö kommenttityön virittely luonnoksina ja sanallistettuna? Oletko tyytyväinen oppimiskansion visuaaliseen ilmeeseen? Oletko tehnyt taidokkaita kuvia?
- Onko kommenttityölläsi selkeä ja ymmärrettävä suhde alkuperäiseen kuvaan? Oletko löytänyt uusia ja omaperäisiä näkökulmia? Kuinka tietoinen olet ollut omasta työstäsi? Miten valintasi näkyvät luonnoksissa ja pohdiskelussa? Kuinka koskettavaksi määrittelisit oman teoksesi? Onko valittu materiaali ja tekotapa soveltunut hyvin teokseesi? Oletko tyytyväinen taitoosi ja viimeistelyysi?
- Kuinka hyvin olet perehtynyt taidehistoriaan kurssin aikana? Kuinka aktiivinen keskustelija olet ollut?

Palautekeskustelu pidetään henkilökohtaisesti opettajan kanssa.

Kokemuksia ja kehittämisideoita

Kurssin kehittäminen opiskelijalähtöisemmäksi ja tutkivaa menetelmää soveltavammaksi: Erityistä huomiota voisi kiinnittää malliin, jossa opiskelijat itse kartoittavat tutkimuskysymyksensä. Tämä lisäisi kurssilaisen sitoutumista ja motivoitua. Kuvan tarkastelun osatekijöiden luotteloiminen voisi esimerkiksi olla ryhmän yhteistä tuotosta kurssin ensimmäisellä tunnilla. Opettaja syöttäisi tarvittavan opetusmateriaalin oppimisalustaan vasta kun tämä kollektiivinen työ olisi tehty.

Linkkejä ja lähteitä

Kirjallisuutta

- Töyssy, S., Vartiainen, L. & Viitanen, P. 1999. Kuvataide – visuaalisen kulttuurin käsikirja. Helsinki: WSOY.
- Heikkerö, M. 2001. Taiteilijan kuvakirja. Keuruu: Kustannusosakeyhtiö Taide.
- Kolbe, L. ym. (toim.). 2003. Suomen kulttuurihistoria, osat 1–5, Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Kujanen, K. ym. (toim.), 2004–2006. Pinx – maalaustaiteen mestareita, osat 1–6. WSOY.
- Pasanen, K. 2003. Musta neliö – Abstraktin taiteen salat. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Taide.

- Sederholm, H. ym. (toim.). 2002. Pinx - maalaustaide Suomessa, osat 1-5. Weilin+Göös Oy.

Linkkejä verkkomateriaaleihin:

- Nykyaiteen museo Kiasma
- Helsingin Taidehalli
- Moderna Museet
- Tate Gallery
- MOMA
- Stedelijk Museum
- Suomen museot
- Kulttuuri.net
- Suomen museoliitto
- Valtion taidemuseo
- Ateneumin taidemuseo
- Louvre
- Art history resources on the web
- Vatikan museums
- Eremitaasi
- Staatliche museen zu Berlin
- World Wide Arts Resources

Oppimisprosessikuvaukset on tuotettu osana
pääkaupunkiseudun kuntien Osaava-hanketta.

Opettajien ohjaus: FT Minna Lakkala | Oikoluku: Pia Mäenpää
| Graafinen suunnittelu: Olli Turunen, Tovia Design Oy |
Prosessinohjaus: Educode